

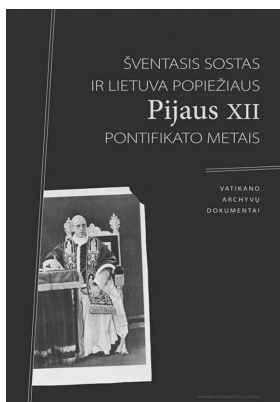
Vatikano archyvų dokumentai apie Lietuvą

Documents on Lithuania from the Vatican Archives

Dr. Asta Petraitytė-Briedienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių išeivijos institutas, S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva
El. p. asta.petraityte-briediene@vdu.lt
Vytautas Magnus University, Lithuanian Emigration Institute, S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lithuania
E-mail: asta.petraityte-briediene@vdu.lt

Šventasis Sostas ir Lietuva popiežiaus Pijaus XII pontifikato metais: Vatikano archyvų dokumentai. Sudarė Arūnas Streikus. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, 592 p. ISBN:978-609-07-1116-3, 978-609-07-1117-0.

1 il. *Leidinio viršelis*

2020 m. kovo 2 d. Šv. Sosto sprendimu buvo plačiai atverti popiežiaus Pijaus XII pontifikato (1939–1958) archyviniai fondai. Mokslo raidai reikšmingas kiekvienas atvejis, kai prieinami tampa bet kokie archyviniai dokumentai, o ir Vatikano archyvai atveriami ne pirmą kartą. Tačiau šio Vatikano archyvų masyvo atvėrimas yra išskirtinis tiek dėl chronologinių ribų, įreminančių tektoninius istorijos lūžius, tiek dėl

globalaus turinio, tiek geografinė, tiek konfesinė, tiek politinė prasme. Pastebėsime, kad susidomėjimas šiais Vatikano dokumentais peržengė akademinį interesų ribas, prie kurio didėjimo ženkliai prisidėjo šiuolaikinės technologijos.

Šių popiežiaus Pijaus XII pontifikato laikotarpio dokumentų atvėrimas yra fundamentalus įvykis istorijos mokslo studijoms, siekiančioms rekonstruoti bei įvertinti Šv. Sosto politinę bei diplomatinę poziciją Antrojo pasaulinio karo ir ankstyvojo Šaltojo karo geopolitinių transformacijų fone. Tai šaltinis, kuriame minimas ir Lietuvos vardas, nes popiežiaus Pijaus XII valdymo laikotarpis sutapo su Lietuvos valstybingumo krize: sovietų ir nacių okupacijomis, ginkluotojo pasipriešinimo sąjūdžiu bei sisteminiu socialinių ir religinių struktūrų ardymu. Tad šio archyvo dokumentų peržiūra, jų aktualumo įvertinimas ir atrinkimas, pasitelkus raktinį žodį „Lietuva“ ir ieškant visko, kas lietuviška, yra savaime sveikintinas darbas. Ne mažiau svarbu, kad atrinkti, profesionaliai parengti spaudai ir atskiru leidiniu „Šventasis Sostas ir Lietuva popiežiaus Pijaus XII pontifikato metais. Vatikano archyvų dokumentai“ paskelbti originalo kalbomis, t. y. italų, vokiečių, prancūzų, anglų, lotynų, ir išversti į lietuvių kalbą. Nors taip padidėja leidinio apimtis, daug svarbiau, kad tai leidžia siekti maksimalaus mokslinio skaidrumo ir šaltinių prieinamumo. Dokumentų rinkinyje yra šaltinių publikacijai privalomi komentarai (kuriuose pateikiamos ne tik faktinės detalės, bet ir keliamos prielaidos), pastabos, autoritetingų recenzentų pavardės. Tai – Lietuvos mokslo tarybos (LMTLT) projektas (sutarties NR. LIP-22-59).

Dokumentų rinkinio sudarytojas ir išsamaus bei detalaus įvado autorius, istorikas prof. dr. Arūnas Streikus ne pirmą kartą imasi tokio preciziškumo ir analitinio atidumo reikalaujančio darbo, taip įvesdamas naujų dokumentų į mokslinę apyvartą. Jo iki tol vykdytų mokslinių tyrimų visuma apie Katalikų Bažnyčios likimą Lietuvoje leidžia jam pagrįstai argumentuoti, kad „tolesniems Bažnyčios istorijos Lietuvos totalitarinių okupacijų sąlygomis tyrimams būtinas naujų šaltinių masė atvėrimas platesniam tyrinėtojų ratui. Tai ir yra pagrindinis pristatomo dokumentų rinkinio tikslas“ (p. 11). Be įvado ir 160 paskelbtų dokumentų sąrašo lietuvių ir anglų kalbomis, santrumpų ir asmenvardžių rodyklės, rinkinį sudaro trys skirtingos apimties dalys: I. 1939–1940 m. vasara: valstybingumo saulėlydis, II. 1940 m. vasara – 1945 m. pavasaris: karas ir okupacijos, III. 1945–1958 m.: Šaltojo karo pradžia. Reikia pasakyti, kad tai ne tik Vatikano – *Archivio storico della Segreteria di Stato – Sezione per i rapporti con gli stati* (ASRS), *Archivio Apostolico Vaticano* (AAV) ir *Archivum Romanum Societatis Iesu* (ARSI) – dokumentai, bet ir Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) esančio fondo Nr. 673, Lietuvos pasiuntinybė prie Šventojo Sosto, keli dokumentai.

Akivaizdus dokumentų privalumas – juose pateikiami geopolitinių situacijų vertinimai. Pavyzdžiui, dokumentuose fiksuojama Lietuvoje auganti Sovietų Sąjungos įtaka dar iki krašto okupacijos ir Vatikano pastangos išlaikyti diplomatinį atstovavimą jau okupuotame krašte, nurodant tik ekonomines priežastis. Kitas reikšmingas dokumentuose užfiksuotas aspektas – Lietuvos visuomenės pozicijų kaita pirmosios sovietų okupacijos pabaigoje ir prasidėjus nacių okupacijai. Šaltiniai leidžia

analizuoti gyventojų nuotaikų dinamiką bei vertinimų transformaciją šiuo kritiniu valstybei laikotarpiu, kai viena totalitarinė sistema keitė kitą. Istoriografiniu požiūriu reikšmingas atsakymas į klausimą, kada Šventojo Sosto diplomatinėje korespondencijoje pradėta svarstyti apie galimą sovietinę reokupaciją. Tokie ir panašūs įrašai liudija apie ankstyvą, pesimistinę Vatikano politinę prognozę ir pasirengimą būsimiems geopolitiniams pokyčiams. Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, buvo matoma per dvigubos izoliacijos prizmę: atskirta ir nuo laisvojo pasaulio, ir nuo likusios Rytų Europos erdvės, sunkiai pasiekiamą net korespondencijos keliu. Tai paaiškina, kodėl dokumentų rinkinyje ištremti į Sovietų Sąjungos gilumą lietuviai beveik neminimi ir lieka tik maldoje.

Dar vienas šių dokumentų paskelbimo privalumas – juose pateikiamos asmenų charakteristikos, parengtos, pavyzdžiui, sprendžiant paskyrimų klausimus. Archyvinėje medžiagoje asmenybės bruožai atskleidžiami glaustai, tačiau taikliai, pavyzdžiui, Leono Bistro, Angelos Braškaitės, Ernesto Galvanausko, Vincento Padolskio, Juozapo Skvirecko, Lado Tulabos. Lakoniškos asmenų charakteristikos dokumentuose ne tik apibūdina individą, bet ir brėžia aiškią vertybinę skirtį tarp Vakarų ir Rytų civilizacinių polių („kvėpavę Romos oru“; p. 140), peržengia grynai bažnytinę sritį ir apima platesnę sociokultūrinę perspektyvą. Pavyzdžiui, vyskupo Vincento Brizgio siekis grįžti į okupuotą kraštą reprezentuoja ne tik asmeninį pasiaukojimą, bet ir giliai suvokiamą ganytojišką atsakomybę bei institucinę ištikimybę savo bendruomenei kritiniu istoriniu lūžiu. Tikėtina, kad šiame publikuojamame dokumentų rinkinyje minimos mažiau žinomų dvasininkų pavardės paskatins akademinę bendruomenę išsamiau tyrinėti jų biografijas bei tragiškas gyvenimo trajektorijas. Pavyzdžiui, Juozapo Kutkaus likimas gali tapti nauju prozopografiniu tyrimu, siekiant aktualizuoti ir skelbti pasipriešinimo bei tarnystės istorijas.

Dokumentų rinkinys dekonstruoja ne vieną Šv. Sosto poziciją. Pavyzdžiui, prezidento Antano Smetonos pasitraukimas iš Lietuvos po beveik dviejų savaičių (1940 m. birželio 27 d.) vertinamas kaip „gėdingas pabėgimas“ (p. 225), nes, dokumentų teigimu, tai suteikė sovietų valdžiai pretekstą manipuluoti. Prosovietinių veikėjų, kaip Antanas Venclova, Mečislovas Gedvilas ar Vincas Krėvė-Mickevičius, apibūdinimas kaip „tuščia vieta“ (p. 225) ir tai koreliuoja su Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) atstovų pozicija, ne mažiau išraiškingai pareikšta aneksavus kraštą.

Dokumentų rinkinio visuma patvirtina nuoseklią Vatikano diplomatijos strategiją – kiekvieną veiksma ar oficialią formuluotę vertinti itin apdairiai, siekiant išvengti bet kokio pagrindo sovietų propagandai, veikti dėl bendrojo gėrio. Todėl, be šio nuolatinio siekio išvengti sovietų propagandos manipuliacijų, dokumentai atskleidžia, kad reikšmingą Šv. Sosto darbotvarkės dalį sudarė bažnytinių provincijų administravimo klausimai. Tai apėmė tiek sudėtingą geografinį valdymą, tiek komplikuotus personalijų skyrimo procesus okupacijos sąlygomis.

Publikuojama archyvinė medžiaga pateikia Šv. Sosto požiūrį į lietuvių išeiviją, jos dvasininkus, ženkliai papildo šaltinius apie Lietuvos dvasinius globėjus, atskleidžia

šv. Kazimiero kulto aktualizavimą kritiniu pokario laikotarpiu (jau 1945 m. spalio 23 d. buvo inicijuoti svarstymai dėl papildomų liturginių ar dvasinių privilegijų, siekiant sustiprinti pavergtos tautos tapatybę, o 1948 m. birželio 11 d. popiežius Pijus XII, reaguodamas į tragišką Lietuvos geopolitinę padėtį bei išeivijos prašymus, paskelbė šv. Kazimierą visos Lietuvos jaunimo ypatinguoju dangiškuoju Globėju). Tačiau taip ir lieka nežinioje lietuviai, dalyvavę Vatikano III misijoje, pokalbiai su atvykėliais iš Lietuvos, ryšiai su Baltijos kraštų diplomatinėmis tarnybomis. Atviras klausimas lieka mažesnės detalės, pavyzdžiui, *Radio Free Europe* paminėjimas kardinolo Antonio Samoré pasirašytame dokumente ir komentare (teksto logika prašytų įrašyti *Voice of America*, kuri dažniau buvo kaltinama iliuzijų skleidimu). Dokumentų rinkinyje nėra ir didžiausių XX a. tironų, kitų pasaulio lyderių vardų. A. Streikus, apdairiai nurodydamas atrankos kriterijus ir paaiškindamas, kokie dokumentai nepateko į šį rinkinį, skatina bet kurį skaitytoją domėtis daugiau, ieškoti giliau, svarstyti plačiau.

Mokslinę vertę būsimiems tyrimams suteikia ne tik patys dokumentai, bet ir jų marginalijos – rankraštinės aukščiausių Vatikano diplomatų pastabos ant oficialių dokumentų, kurios atskleidžia vidinius sprendimų priėmimo mechanizmus bei neformalias institucines nuostatas. Tai istorijos „trupiniai“, bet kartais jie patys iškalbingiausi, taikliausi. Ir čia turi būti ištartas pagiriamasis žodis dokumentų rinkinio leidėjams, kelių kalbų redaktoriams, maketuotojams, dizaineriams. Sveikintinas sprendimas pateikti kiekvieno iš 160-ties paskelbto dokumento redakcinę antraštę ir metriką. Vienas smalsumą keliantis klausimas: kodėl apie 45 eurus kainuojanti popiežiaus Pijaus XII nuotrauka tik ant šio dokumentų rinkinio viršelio publikuojama be viršutinio dešinio kampelio?

Apibendrinant, šis fundamentalus dokumentų rinkinys ne tik užpildo esmines Lietuvos diplomatijos ir Bažnyčios istorijos spragas, bet ir tampa solidžiu pamatu tolesniems Šv. Sosto politikos tyrimams globalių lūžių kontekste. Tai neabejotinai aukščiausios prabos mokslinis leidinys, gražinantis autentišką Lietuvos balsą į tarptautinę archyvinę apyvartą ir skatinantis naujai įvertinti mūsų valstybės tragiško laikotarpio reliktus.